

СЛАВЕНА СТОЯНОВА, докторант
ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ "ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ"

**КООПЕРАЦИЯТА КАТО ФОРМА ЗА ЕФЕКТИВНО ИЗПОЛЗВАНЕ НА СВОБОДНОТО
ВРЕМЕ**

**THE CO-OPERATIVE AS A FORM OF EFFECTIVE EMPLOYMENT OF LABOUR
FORCE'S
ADDITIONAL TIME**

SLAVENA STOIANOVA, PhD student
SHUMEN UNIVERSITY "EPISKOP K.PRESLAVSKI"

Abstract: The co-operative as a form of economic activity has specific social and economic effects. Its founding and functioning are related first and foremost with people initiative. Through the different organizational forms of co-operatives, there can be attracted representatives of different social strata to undertake additional employment. Further effects of co-operatives in economy are as follows:

- an increased flexibility in the employment of labour resources;
- a contribution to the formation of an active approach in the market;
- enhancement of labour force's qualification and standard of living.

The paper presents the opportunities that the co-operative offers in relation to the effective organization of labour force's additional time.

Key words: co-operative, additional time, labour resources

**КООПЕРАЦИЯТА КАТО
СПЕЦИФИЧНА ФОРМА НА
СТОПАНСКА ДЕЙНОСТ**

Кооперацията /от латински cooperation – сътрудничество/ е предприятие. Тя е вид организационна форма на стопанска дейност, но същевременно с това, те е и предприятие, съществуващо за да служи на нуждите на членовете, които го притежават и контролират. В съвременната пазарна икономика има място за такъв модел на предприятие, доколкото той спомага за ефективно и устойчиво функциониране на пазарите.

Според дефиницията на Международния кооперативен съюз /МКС/ кооперацията е автономно сдружение на хора, обединили се доброволно за задоволяване на общите им икономически, социални и културни нужди и желания посредством съвместно притежавано и демократично управлявано предприятие. От тази дефиниция могат да бъдат изведени основните определящи **характеристики** за една кооперация: възможност за *свободно и доброволно сдружа-*

ване и оттегляне от предприятието; демократична структура при която всеки член има един глас или ограничен брой гласове, мажоритарно вземане на решения и избрано ръководство, което се отчита пред членовете си; равнопоставеност, честно и справедливо разпределяне на икономическите резултати.

Изведените характеристики дават възможност кооперацията да се дефинира като специфична форма на стопанска дейност, която се характеризира с огромно социално икономическо значение. Този извод се потвърждава от количественото нарастване на членската маса, увеличаващия се обхват, разширяване на територията, върху която се разпростират, промени в географията, в облика, структурни изменения и т.н.[Александров, К и колектив, 1994]. Кооперативното движение в света е най-многочисленото социално икономическо движение в нашата съвременност. Обединява повече от 760 милиона кооператори. Международния кооперативен алианс/съюз/ /МКА/, който се явява център на кооперативното движение, включва

над 230 организации от повече от 100 страни. Членове на тази организация са национални и интернационални кооперативни организации от всички сектори и дейност – земеделие, банково дело, енергетика, промишленост, застрахователно дело, риболов, жилищно строителство, туризъм, потребление.

Българското кооперативно движение също е с многогодишни традиции. Началото му се поставя с образуването на спестовно-заемни дружества през 1890г. Днес, по закона за кооперациите активните субекти, вписани в БУЛСТАТ са 7683, от които: кооперации – 7516, кооперативни съюзи – 111, кооперативни предприятия – 31, междукооперативни предприятия – 25[Притурка БУЛСТАТ към Статистически годишник, София, 2003г].

Кооперативната форма на стопанска дейност в България е разпротранена в различни сфери – производство на стоки за широко потребление, търговия, обществено хранене, вътрешен и международен туризъм, изкупуване на селскостопанска продукция, автронспорт, строителна, външно-търговска дейност и други.

Интерес предизвикват данните публикувани в доклад на президента на Международната организация на производителните кооперации представен на XIII регионална конференция, проведена в Буйнос Айрес в края на ноември 2004г.[Schulter,R.,2004] От изнесената информация е видно, че в свеатовен мащаб най-голям дял заемат кооперациите занимаващи се със земеделие, риболов и лесовъдство – 34%, следвани от тези за жилищно строителство – 25%, работнически, занаятчийски и в сферата на социалните дейност – 23%, кооперации в банково дело–7%, потребителски–3% и други – 8%.

Очевидно кооперациите са важна компонента в съвременната пазарна икономика. Много от кооперациите дър-

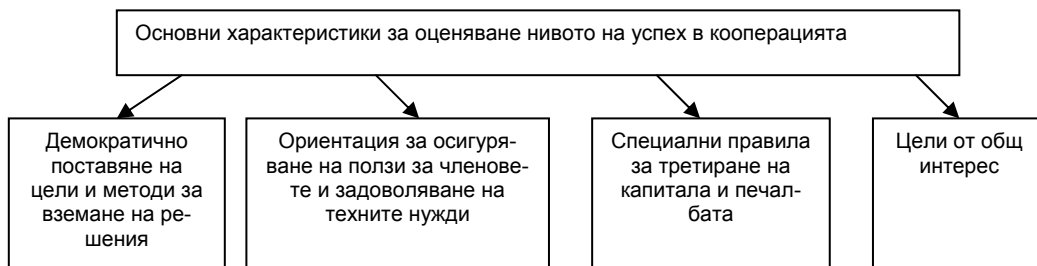
жат значителен пазарен дял във важни клонове на индустрията. Ролята и значението, което кооперациите имат е в пряка зависимост от приоритетните производства за отделните страни. В много от страните делът на продуктите и услугите, които кооперативните предприятия предоставят е над 50%.

В много от секторите в които кооперациите работят в момента се наблюдават процеси на концентрация и конкуренция, особено в сектори като търговия на дребно, преработка на храни, банковия и застрахователен сектор. Във връзка с това се създават обединения и стратегически съюзи между кооперации от различни страни. Предизвикателство за кооперациите е да реагират на международната конкуренция и концентрация така, че тяхната конкурентоспособност и интернационализация да се засили, като същевременно се запазят правата и задълженията на техните членове.

КОНКУРЕНТНИ ПРЕДИМСТВА НА КООПЕРАТИВНАТА ФОРМА

Кооперациите се създават, израстват, развиват се и прекратяват своята дейност по същият начин както другите форми на стопанска дейност. Необходимо е в тази връзка да бъде отчетен фактът, че те притежават редица черти различаващи ги от водено от инвеститор предприятие. Успехът или неудачите на една кооперация могат да бъдат на база критерии, които са доста различни от тези на останалите организации. Дейността на кооперациите не би следвало да се оценява според показатели като: пазарен дял, възвращаемост на инвестиции и други. Кооперациите не са включени във фондовите пазари. Целите на кооперациите са изключително разнообразни и поради това успехът при тяхното постигане не може да се измери на база общи показатели. Нужно е да бъдат отчетени основните характеристики, служещи за оценяване нивото на успеваемост за дадена кооперативна организация. /схема 1/.

Характеристики за оценка нивото на успех в кооперацията

Основните кооперативни идеи дават и **конкурентни предимства**, по-важни от които са: *независимост от външни инвеститори*, което прави кооперациите източник на заетост в западски индустриални и градски зони, както и в слабо населени региони; *източник на заетост* и за лица, застрашени от социално изключване; важен *източник за трудов и управленски опит* на много жени; създават *възможност за реализация и упражняване на управленска отговорност* от индивидите; *мобилизират латентния местен и регионален потенциал* посредством дружества на най-различни съдружници; поради активният режим на работа и тяхната адаптивност, кооперациите биха могли да *създадат работни места за жените* в сектора на услугите.

В контекста на нарастваща конкуренция множество дружества се стараят да засилят лоялността на потребителите и чувството на принадлежност, чрез използването на различни схеми – бонуси при членство, осигуряване на преференции при ползване на различни услуги и други. Множество идеи които другите форми на стопанска дейност прилагат с цел подобряване на своите конкурентни предимства водят началото си от кооперативните принципи. Кооперациите при тежават и редица **предимства и недостатъци**, които ги отличават от другите предприятия. Обобщено те са следните:

Предимства: *използват интереса на голям брой съдружници с цел нововъведения в бизнеса; потребителите са членове на кооперацията и тя има директна информация за техните нужди, промените в поведението, навиците и очакванията им; съществува засилена мотивация на служителите като собственици; мобилност при адаптиране към икономически или социални трудности; демократичното вземане на решение води до поустойчиви решения; силна база на собствен капитал; съществуващия външен натиск води до по-устойчиво развитие на предприятието.*

Недостатъци: *лесното излизане от и влизане в кооперациите може да доведе до проблем за стабилността на предприятието; когато членовете на кооперацията инвестират скромно това може да доведе до намален интерес и активен за развитиена предприятието; голямата членска маса може да доведе до невъзможност на кооперацията да отговори на интересите на членовете;*

Наред с процесите на концентрация и обединение в последните няколко години сме свидетели на зараждане на нови малки кооперативни предприятия. Те се създават най-вече в секторите здравеопазване и социални грижи, образование, както и в сферата на услугите, базирани на научното познание

КООПЕРАЦИЯТА КАТО ВЪЗМОЖНОСТ ЗА ЕФЕКТИВНО ИЗПОЛЗВАНЕ НА СВОБОДНОТО ВРЕМЕ

Кооперациите са гъвкава, адаптивна към бързо променящата се среда форма на стопанска дейност. Нарастващата социално-икономическа роля и значимост, която те демонстрират ги прави атрактивни от гледна точка на избор за развитие на нов бизнес, както и като алтернативна форма за заетост. Всичко това допринася тази форма да бъде сочена като възможност за ефективно използване на свободното време. Съществуващото разнообразие от форми на кооперативна дейност и тяхното проявление са ярък израз на това. Ето няколко примера:

- Регистрираните в различни страни образователни кооперации управляват много училища, позволявайки на родители и учители да влияят върху тяхното управление;

- Съществуващите в САЩ кооперации на комуналните услуги, чрез селски електрически кооперации доставят електричество на множество член кооператори на конкурентни цени;

- Широко застъпените в Италия и в централна Европа социални кооперации осигуряват работни места за членове-инвалиди или за други изключени социални групи, включително и за бивши затворници и наркомани;

- В Швеция кооперациите, ангажирани в грижа за децата, позволяват на работещите родители да договарят взаимно услуги „грижа за децата“ под техен контрол. Кооперациите, грижещи се за деца и тези, които се грижат за възрастни хора позволяват на жените да участват в пазара на труда и директно да предложат платен труд;

- В САЩ и Япония университетските кооперации предоставят много важни услуги на студентите – настаняване, стоки на по-ниски цени, консултации;

- Потребителските кооперации дават възможности за закупуване на стоки с отстъпка в магазинната мрежа на коопе-

рацията, което спомага за реализиране на по-големи обороти;

- Регистрирани са и кооперации на делоприжателите. Тяхната цел е да насърчават работниците да инвестират в собствените си дружества и да обединят пълномощието си за гласуване;

- Ръст през последните години показват и кооперациите за електронна търговия, които позволяват на малки занаятчийски предприятия да предлагат и продават своите продукти по Интернет;

- Нараства делът и на кооперациите в сферата на здравеопазването и артистичните и културни области;

- Икономическата и социална функция, която кооперациите изпълняват намира отражение и в създаването на кооперации на инвалидите. Те обикновено са от тип трудово-производителни и тяхната основна цел е осигуряване на реализация на хората в неравностойно социално положение.

Посочените примери дават възможност да се открие ролята на кооперациите в различните страни.

Интерес предизвиква и социално-икономическото значение, което имат кооперациите в нашата страна. Отчитайки сложната демографска и социална ситуация в България, бихме могли да посочим, че ролята на кооперацията като равнопоставена форма на организация на стопанската дейност в пазарни условия би следвало да нараства. В подкрепа на това твърдение извеждам факта, че през 2004г. ЦКС получи отличие за принос в икономическото развитие на страната. За кратък период от време в дейностите на кооперациите и кооперативните съюзи са инвестирани над 10мил.лв. и са разкрити повече от 4000 работни места.

Отличителната характеристика на кооперацията като форма на стопанска дейност дава възможност за рационално използване на местните ресурси. Подобряване на резултатите в тази насока би могло да се очаква и на база на провежданата политика на повишаване на ква-

лификацията на изпълнителските и ръководни кадри.

Универсалният характер на кооперацията и възможността за използването ѝ в почти всички сфери и отрасли на националната икономика могат да бъдат изведени като важни конкурентни предимства на тази форма на стопанска дейност. Чрез различните организационни форми на кооперативна дейност могат да се привлекат различни слоеве от населението за работа в свободното време. По този начин би могло да се създадат условия за гъвкавост в използването на трудовите ресурси.

Негативните характеристики на България като страна със застаряващо население и висока безработица могат да се превърнат в „предимство“ от гледна точка на разширяване сферата на общественения труд чрез **използване труда на пенсионерите и незаемите, като вид алтернатива на свободното време**. Много от хората попадащи в тези категории биха могли да запазят своята работоспособност именно чрез кооперирането. Използването на пенсионерите за сега е само в сферата на личното стопанство и най-вече за отглеждане на деца. Описаната ситуация би могла да се промени, още повече, че през последните години условията на труд в много от фирмите и организациите предопределят добри физически и духовни качества, които излизащите в пенсия притежават. Много от тях с радост биха приели техният труд да бъде използван в полза не само на тях, но и в полза на обществото като цяло. Социалният и икономически ефект от това би бил висок, тъй като по този начин ще се осигури предаване и приемственост на жизнения и професионалният опит, както и формиране на една активна жизнена позиция в много от младите хора от една страна и от друга – повишаване на жизнения статус и увеличаване на разполагаемия доход. Тази нова ситуация би генерирала увеличаване на общото потребление на стоки и

услуги и ръст на националната икономика.

Кооперирането дава възможности за реализация предлагайки **почасова или сезонна работа**. Така отново би се повишила ефективността от използването на работната сила в България. Дава се възможност за замяна на свободното време с работа, осигуряваща допълнителен доход и запазване или подобряване на жизнения статус на индивида.

Възможност за разширяване на сферата на използване на обществения труд и респективно в използването на свободното време се съдържа в **използването на труда на временно незаемите жени** по повод отглеждането на малки деца. Предлагайки работа на непълнен работен ден, непълна работна седмица или почасова работа, кооперацията би спомогнала за активно участие на жените в обществения живот на страната.

Възобновяването и разширяването на съществуващото **надомно производство** предлагано като вариант за стопанска дейност главно от трудово-производителните кооперации също крие своите предимства и възможности за ефективно използване на свободното време. В условия на надомно производство биха могли да бъдат произвеждани редица стоки, които не са серийно производство и за производството на които не се изискват големи инвестиции в машини и оборудване. Съчетаването на този вид труд с водене на домакинството е възможно и то би било предпочитана форма за реализация на майки с малки деца и хора с увреждания.

Подновяването и подобряването на обработването на личните участъци земя във връзка с производството на определен вид селскостопанска продукция също е вариант за ефективно използване както на земята като фактор на производството, така и на свободното време на индивидите. Чрез използването

на услугите, които кооперациите, занимаваща се с изкупвателна дейност предлагат се създава възможност за реализация на произведената от домакинствата продукция. Използвайки възможностите на изграждащата се дистрибуторска мрежа, кооперациите биха намерили пазар за реализация на изкупената продукция. Предложеният вариант е добър и за двете страни. Няма да се наложи извършване на разходи по съхранение на произведената продукция от страна на индивидите-производители. Количеството изкупена продукция за която ще се търси пазар за реализация няма да е така голямо и ще бъде с добро качество. Това значително подобрява вероятността за бърза реализация на добра цена.

Множество от фирмите и организациите разполагат с помощни стопанства, изградени предимно за задоволяване на конкретни нужди. Произведената в тях продукция обикновено се ползва за поевтиняване храната в столовете, а излишъците се предоставят на трудовите колективи за закупуване или на изкупвателните организации [Желев, С., Тодев, Т., 1989]. Съществува реална **възможност тези помощни стопанства да бъдат организирани на кооперативен принцип**. Създават се условия голяма част от работниците и служителите да реализират увеличение на своите доходи, чрез полагане на труд в тези стопанства през свободното си време.

Разширяването на кооперативната форма на стопанска дейност би могло да спомогне за развитие на сферата на обслужването, което в най-голяма степен влияе върху използването на свободното време. Въвеждането на нови технологии в сферата на обслужването, както и разширяване на съществуващите форми, би довело до намаляване на високите разходи на труд, свързани с воденето на домакинство. Би могло да се говори и за **„възраждане“ на кооперирането в сферата на битовите услуги**, обслужването по домовете, строително-ремонтни работи, поправка на обувки,

химическо чистене и други подобни дейности.

В последните години в нашата страна навлиза и се утвърждава използването на кооперативната форма в сферата на кредита – чрез изграждане на кооперативни спестовни каси. Идеята е те да формират свои собствени средства за сметка на дялови вноски на членовете на кооперацията. Това отново би мотивирало индивидите както към сдружаване и коопериране, така и към самоинициатива.

Променящата се и бързо развиваща се обкръжаваща среда води и до появата на нови за страната кооперации – в сферата на науката, образованието, културата, изкуствата, здравеопазването.

Не на последно място стои и **„реабилитирането“ на ученическите и студентски кооперации**. Тезата би могла да се потвърди и от факта, че тази част от населението разполага с доста свободно време. Интересен е факта, че *ученическите кооперации* се появяват в началото на века [Желев, С., Тодев, Т., 1989] като форма за защита интересите на учащите се от експлоатация на частните търговци, гостилничари и кръчмари. В ученическите кооперации са заложили редица предимства – изграждане на чувство за колективизъм, солидарност, взаимопомощ, материално стимулиране и други. Наред с това големи са и възможностите за ефективно използване на свободното време на учениците с цел подпомагане на бизнеса в страната. Обработката на опитни полета, производството на плодове и зеленчуци, събирането на билки, залесяването, събирането на вторични суровини, полагането на труд в различни сфери на обслужването са все известни дейности от близкото минало. Те все още са достъпна област на ученически труд. Правилното материално стимулиране на ученическия труд би създавало условия за формиране на средства за пълноценен училищен живот, възпитаване на съвременен икономически мислене, както и за по-добро разбиране на ролята и значението на

собствеността и нейното опазване. Вид кооперация, известна от близкото минало и имаща пряка връзка с организирането и ефективното използване на свободното време е *студентската кооперация*. Широко разпространение бяха придобили бюрата за студентски труд. Целта им бе организация на студентския труд чрез обобщаване на заявките на различни производствени предприятия за временно необходимата им работна ръка. Обикновено се касае за ниско квалифициран или неквалифициран труд, който обаче е и ниско платен. Това не дава възможност за рационално използване на знанията и уменията на студентите, натрупани в процеса на обучение. Съществува и проблем при защита на материалните интереси на студентите. Чрез използване възможностите на кооперирането на студенти могат да се използват ефективно базите за производствена практика. Това ще доведе до добро съчетаване на учение и труд, както и до по-пълното и рационално използване на свободното време.

Множеството посочени примери за различните форми на проявление на кооперацията, като адаптивна и конкурентна форма на стопанска дейност, показват големите възможности които тя предоставя от гледна точка на ефективното използване на свободното време.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Развитието и подобряването на производствените отношения е фактор за издигане на ново равнище на производи-

телните сили и внедряване постиженията на науката. Това води до усъвършенстване и нов поглед над отношенията на собственост, както и разнообразяване на формите на нейната икономическа реализация. Целта е създаване на условия, при които напълно да бъдат разкрити потенциалните възможности на основната производителна сила – човека [Буздалов, И. 1990]. Създават се условия за използване на заложените във всяка една форма на собственост възможности за повишаване на стопанската предприемчивост и стопанската активност, в това число и на кооперативната форма. Насърчавайки предприемаческия дух сред отделните групи от населението кооперацията дава възможност за тяхната реализация. Различните индивиди имат различно поведение. Всеки е воден от различни цели, има различно потребление и следователно различно предлагане на труд. Коя от алтернативите (труд или свободно време) ще избере даден индивид зависи до голяма степен и от неговия статус в обществото. Разкривайки предимствата, недостатъците и конкурентните предимства които тази форма на стопанска дейност притежава можем да **заключим**, че нарастващата икономическа роля и значимост, която кооперациите демонстрират ги прави атрактивни както от гледна точка на избор за развитие на нов бизнес, така и като алтернативна форма за заетост. Всичко това допринася тази форма да бъде сочена като възможност за ефективно използване на свободното време

Разработката е представена на Научна конференция на Стопанския факултет при ЮЗУ „Н. Рилски” „Икономика на свободното време”, проведена на 17-19 ноември 2005 г.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Александров, К. и колектив.** Кооперацията и развитието на икономиката. Университетско издателство „Стопанство”, С. 1994
2. **Буздалов, И.** Възраждане кооперации. „Економика”, Москва, 1990
3. **Желев, С., Тодев, Т.** Кооперацията-нови форми и сфери на дейност. Партиздат, С. 1989
4. Притурка БУЛСТАТ към Статистически годишник, С. 2003
5. **Schluter, R.** ISA Americas XIII Regional Conference, 2004